

Rafał Zarębski

Uniwersytet Łódzki

<https://orcid.org/0000-0003-1918-2169>

**RECENZJA: Artur Rejter, *Nazwy własne w kon/tekstach kultury*,
Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 2019, ss. 308**

Onomastyka należy do tych dziedzin polskiego językoznawstwa, które poszczycić się mogą stale przyrastającym wartościowym dorobkiem. Nie sposób tu zreferować choćby w największym skrócie stanu badań w zakresie poszczególnych subdyscyplin onomastycznych, tak by nie uniknąć uproszczeń i nie pominąć publikacji istotnych o tyle, że w jakimś sensie przełomowych. Do takich ważnych, przełomowych nie tylko w polskiej onomastyce należeć będzie zapewne wydana nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego w 2019 r. książka Artura Rejtera pt. *Nazwy własne w kon/tekstach kultury*. Autor – wytrawny badacz zwłaszcza przeszłości językowej – swoją pozycję na niwie badań onomastycznych ugruntował sobie już wcześniej, bo w r. 2016, kiedy to opublikował równie nowatorską, co stanowiącą przedmiot mojego zainteresowania, monografię pt. *Nazwa własna wobec gatunku i dyskursu* (Rejter 2016), mieszczącą się w nurcie onomastyki literackiej.

W najnowszej książce Rejter poszerza pole obserwacji o inne niż wyłącznie upiśmiennione teksty, a mianowicie o teksty kultury zgodnie z zamierzeniem, „by zaproponować różne spojrzenia na możliwości, jakie daje obecnie onomastyka wraz z jej różnorodnym instrumentarium” (s. 7). Nie tracąc z pola obserwacji solidnych, tradycyjnych podstaw dyscypliny (tak w odniesieniu do celu, jak i specyfiki badań), swoją uwagę kieruje ku nowym obszarom zarówno w sferze obiektu/obiektów badań, jak też metody/metod ich opisu.

Publikacja składa się z *Wprowadzenia*, pięciu części tematycznych, z których każda zawiera po kilka (od dwóch do sześciu) odrębnych rozdziałów, *Bibliografii*, *Wykazu skrótów* oraz streszczenia w języku angielskim i francuskim. W *Nocie bibliograficznej* zamieszczono informacje na temat pierwodruku poszczególnych rozdziałów – gdyż, co ważne – książka stanowi zbiór studiów wcześniej już opublikowanych w tomach zbiorowych i czasopismach specjalistycznych.

Układ treści został bardzo dobrze przemyślany i sprawia wrażenie, jakby już wcześniej, kiedy każdy z poszczególnych tekstów powstawał z osobna, z innym przecież przeznaczeniem (a to na potrzeby tematycznych konferencji, a to do poświęconych danej tematyce zbiorów, to znów do fachowych czasopism), autor miał wizję całości dopiero co wydanej monografii. Część pierwsza (*Konteksty ogólne – teoria, metoda, synteza*) poświęcona została ogólnym kontekstom dyscypliny. Pokazano tu onomastykę w rozmaitych jej uwarunkowaniach pozaonomastycznych: od przedstawienia jej roli w badaniach diachronicznych, poprzez konteksty tekstologiczno-genologiczne, po odniesienia do konstruktów tzw. pamięci kulturowej.

Rozdział drugi (*Konteksty re/interpretacyjne – epoki minione*) skupia się na onomastyce dawnych tekstów literackich, zróżnicowanych w wymiarze stylistyczno-pragmatycznym. Znalazły się tu opracowania onimii barokowej, nazw własnych w dawnej poezji (np. w twórczości Jana i Hieronima Morsztynów) i prozie (w powieści *Bez dogmatu* Henryka Sienkiewicza), w tym także w repertoarze XX-wiecznym.

W dalszej kolejności autor kieruje swoją uwagę ku – chyba wcześniej na tę skalę nieporównywanym w literaturze onomastycznej – zagadnieniom genderowym, które determinują kształt i funkcje nazw własnych w określonych typach tekstów. Tu interesują Rejtera onimy jako sygnały „nieheteronormatywnych obliczy płci” (s. 159), występujące w prozie Michała Witkowskiego. Wychodząc poza tradycyjnie rozumiany tekst literacki, w pozostałych studiach pomieszczonych w tej części badacz poświęca uwagę tekstom kultury. Znalazły się tu bowiem dwa bardzo interesujące, nowatorskie ujęcia tytułów dzieł sztuki kobiecej i aktów męskich w polskiej sztuce współczesnej.

Część pt. *Konteksty popkulturowe* w jeszcze większym stopniu poszerza obszar zainteresowań onimicznych Rejtera. Przedmiotem opisu stały się tu nazwy własne w polskiej literaturze popularnej, w twórczości Agnieszki Osieckiej i Andrzeja Pilipiuka, a także w tekstach piosenek Katarzyny Nosowskiej.

Część zamykająca, zatytułowana *Konteksty inne – roz/poznanie* obejmuje dwa podrozdziały: jeden poświęcony analizie tytułów obrazów z motywem dziecka oraz, nieco rozbijające spójność książki, studium z zakresu, co prawda, onomastyki, ale jednak tej jej subdyscypliny, która wydaje się bardzo odległa od tematyki zajmującej autora w innych partiach omawianej publikacji. Jest to bowiem opracowanie dotyczące imion koni, a zatem mieszczące się w obrębie zoonimii.

Odrębnym komentarzem należałoby opatrzyć każdy rozdział z osobna, ponieważ – mimo wielu miejsc wspólnych – poszczególne teksty dotyczą nieco odmiennych zagadnień. Nie umniejszając wartości pozostałych części, chciałbym jednak zwrócić uwagę tylko na niektóre, moim zdaniem najważniejsze. Trzeba podkreślić, że tak jak w przypadku innych, pozaonomastycznych prac autorstwa A. Rejtera, każda z zamieszczonych w książce minimonografii charakteryzuje się nienaganną kompozycją, właściwie dobraną bibliografią, ciekawą selekcją materiału, jasno sprecyzowanymi celami, błyskotliwością analiz i trafnymi wnioskami.

Otóż moim zamiarem jest zwrócenie uwagi z jednej strony na wybrane studia o charakterze bardziej ogólnym (tu szczególnie interesują mnie teksty poświęcone onomastycznym kontekstom historii języka oraz uwikłaniom tekstologiczno-genologicznym nazw własnych), z drugiej zaś na te propozycje, które stanowią istotne *novum* w polskich badaniach onomastycznych (zaliczyłbym do nich przede wszystkim studia na temat tytułów wybranych kategorii dzieł sztuki).

Jeśli chodzi o teksty ogólne, to bardzo ciekawie prezentuje się otwierający książkę rozdział dotyczący związków onomastyki z historią języka. Pokazuje w nim autor w sposób niezwykle sprawny, nieobciążony zbyt wieloma przykładami, rzecz już znaną, czyli swego rodzaju służebną rolę onomastyki wobec gramatyki i leksykologii historycznej, związku onomastyki ze stylistyką funkcjonalną (omawia je na przykładzie stylu potocznego) oraz – niedostrzegane wcześniej lub słabo dostrzegane – powiązania onomastyki z pragmatyką historyczną. Odwołując się do klasycznej już dziś pionierskiej monografii z zakresu pragmatyki diachronicznej Marka Cybulskiego pt. *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej* (Cybulski 2003), Rejter omawia funkcje teonimu *Bóg* w dawnych formułach zawierających czasowniki illokucyjne. Nie traci z pola widzenia także ważnych związków onomastyki z refleksją tekstologiczną i mediolingwistyczną. Rozdział ten ze względu na syntetyczny charakter i niewątpliwe walory dydaktyczne winien się stać ważną, obowiązkową lekturą na studiach polonistycznych.

Horyzonty tak chętnie uprawianej przez badaczy onomastyki literackiej widzi Rejter w znacznie szerszym wymiarze, czemu dał wyraz już we wcześniejszej książce na temat onimii barokowej (Rejter 2016). Analizę funkcjonalną badacz łączy z ujęciem tekstologicznym i teorią/teoriami dyskursu. Celem rozdziału pt. *Onomastyka literacka wobec tekstologii i teorii dyskursu – perspektywa historyczna* (s. 29–40) jest „spojrzenie na problem relacji onomastyki literackiej i tekstologii oraz dyskursologii przez pryzmat możliwości wykorzystania korpusu tekstów dawnych do badań nad gatunkiem i dyskursem [...]” (s. 30). Autor odwołuje się tu do ustaleń m.in. Czesława Kosyła i Ireny Sarnowskiej-Giefing, które rozwija i uzupełnia o nowe konteksty, gdyż interesuje go różnorodność funkcji nazw o charakterze topicznym na poziomie nie tylko tekstu i gatunku, ale dyskursu właśnie. Jest to istotne *novum* w porównaniu z ujęciami dawniejszymi, w tym także w odniesieniu do przełomowej w polskiej onomastyce literackiej książki Sarnowskiej-Giefing (2003).

Onimiczno-tekstologiczno-genologiczne dociekania Rejtera w tekście pt. *Nazwa własna – gatunek – idiolekt* (s. 41–52), poświęconym wielowymiarowemu opisowi onimów w zróżnicowanej pod względem gatunkowym twórczości Jana Parandowskiego, poszerzone zostały o aspekt idiolektalny. Mimo tak różnorodnych form gatunkowych (opowiadanie, powieść, esej, reportaż podróźniczy), z których został wyekscerpowany materiał onimiczny, udało się autorowi wydobyć grupę tzw. nazw idiolektalnych, które „zdają się [...] wyznaczać mapę języka osobniczego badanego twórcy” (s. 45). Sądzę, że w przyszłości poszukiwanie nazw idiolektalnych i analiza ich funkcji w całej twórczości danego twórcy może stanowić nowy, obiecujący kierunek badań onomastycznych.

Na szczególną uwagę zasługują pomieszczone w zbiorze studia na temat tytułów dzieł sztuki. Rzecz interesująca, bo w znacznej mierze pionierska, wykorzystująca słabo zbadany do tej pory materiał – tytuły dzieł reprezentujących różne rodzaje sztuki pozaliterackiej: malarstwa, rzeźby, fotografii, instalacji, performansu, projektów multimedialnych itd. Tytuły dzieł sztuki kobiecej zgrupowano wokół kilku typów semantycznych (choć w związku z faktem, że omawia się tu również nazwy odwołujące się do innych niż polski języków lepiej byłoby mówić o typach – polach semantycznych i polach genetycznych): nawiązujące do płci, seksualności, ciała, tytuły intertekstualne, obcojęzyczne, otwarte (w typologii nawiązującej do ustaleń Umberta Eco są to takie tytuły, które pozwalają „odbiorcy na swobodną jego [dzieła – R.Z.] interpretację”, s. 173) oraz nieposiadające tytułów. Ważną część tego tekstu stanowią fotografie dzieł, których tytuły zostały poddane analizie.

Paralelną, dwuzdziałną kompozycję posiada tekst *Mężczyzna obnażony? Tytuły aktów męskich w polskiej sztuce współczesnej* (s. 183–195). W pierwszej jego części dokonano charakterystyki semantycznej tytułów, zaś część drugą poświęcono analizie studiów konkretnych przypadków, np. opisowi funkcji tytułu rzeźby *Piotr* autorstwa Aliny Szapocznikow (s. 188–190). Tytuł, rozumiany przez Rejtera jako „ideonim będący odmianką chrematonimu” (s. 184), może być zróżnicowany formalnie i semantycznie (wyodrębniono tytuły-imiona, tytuły odwołujące się do ciała, płci, seksualności, tytuły intertekstualne, tytuły z komponentem *meta-*, tytuły otwarte).

Podobny kierunek badań i układ kompozycyjny reprezentuje rozdział pt. *Nie tylko Portret chłopca. Tytuły obrazów z motywem dziecka w sztuce polskiej* (s. 265–278). Bogato ilustrowane rozważania na temat funkcjonalnej płaszczyzny tytułów obrazów z motywem dziecka pozwoliły autorowi wydzielić następujące typy: tytuły o funkcji informacyjnej bezpośrednio nawiązujące do tematyki dziecięcej, np. *Portret córeczki Artysty*, tytuły z funkcją informacyjną nienawiązujące lub pośrednio nawiązujące do tematyki dziecięcej, np. *Sprzedaż krowy Żydowi*, oraz tytuły metaforyczne/wieloznaczne, np. *Ciche szczęście*.

Trzeba powiedzieć, że dobrze się stało, że te opublikowane wcześniej w różnych miejscach teksty zostały zebrane w jednym tomie. Po pierwsze, rozwiązanie to znacznie ułatwia dostęp do poszczególnych prac, po drugie, czytelnik (językoznawca, student, wreszcie każdy odbiorca zainteresowany rolą nazw własnych w tekstach i kontekstach kultury) otrzymuje dzieło spójne, nowoczesne, odważne w sposobie odczytania i doboru materii badawczej, polimetodyczne, wykraczające poza granice tradycyjnie rozumianej onomastyki, transdyscyplinarne (Skowronek 2019: 317), wreszcie rzetelnie przygotowane i przemyślane. Jako takie stanowić może znakomitą pomoc i ważny punkt odniesienia dla współcześnie podejmowanych prac badawczych. Pozostaje żywić nadzieję, że szybko zostanie rozpowszechnione i zyska właściwą pozycję nie tylko w polskich i słowiańskich badaniach onomastycznych.

Literatura

- Cybulski M., 2003, *Obyczaje językowe dawnych Polaków. Formuły werbalne w dobie średniopolskiej*, Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Rejter A., 2016, *Nazwa własna wobec gatunku i dyskursu*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Rejter A., 2019, *Nazwy własne w kon/tekstach kultury*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Sarnowska-Gieffing I., 2003, *Od onimu do gatunku tekstu. Nazewnictwo w satyrze polskiej do 1820 roku*, Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu im. A. Mickiewicza w Poznaniu.
- Skowronek K., 2019, Clifford Geertz w onomastyce? Refleksje na marginesie lektury monografii Artura Rejtera „*Nazwy własne w kon/tekstach kultury*”, „*Onomastica*” 63, s. 315–322.